

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเรื่อง สร้างการเรียนรู้เพื่อผลิตซ้ำภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนประมงพื้นบ้านอ่าวปัตตานี ระยะที่ 2 สัญญาเลขที่ RDG57S0001 มีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อศึกษาถึงภูมิปัญญาในการทำประมงพื้นบ้านที่จะใช้ในการถ่ายทอดความรู้ในโรงเรียนชาวประมงพื้นบ้าน และรูปแบบในการนำภูมิปัญญาชาวประมงพื้นบ้านสู่การเรียนรู้ของสังคมปัจจุบันผ่านการวิจัยเพื่อท้องถิ่น นอกจากนั้น ผู้วิจัยยังมุ่งแสวงหาแนวทางในการพัฒนาภาคีในการดำเนินงานวิจัยร่วมกันระหว่างชุมชนประมงพื้นบ้านกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ผลการดำเนินงานตลอดระยะเวลาโครงการ พบว่า

1. การบริหารโครงการวิจัย

1.1 แผนการเสริมสร้างความรู้/ความเข้าใจด้านการดำเนินงานโครงการกับกลุ่มเป้าหมาย

มีการจัดเวทีประชุมเสริมสร้างความรู้/ความเข้าใจด้านการดำเนินงานโครงการกับกลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นชาวประมงพื้นบ้านในชุมชนที่มีความสนใจในการเรียนรู้การทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยทางโครงการ ได้เชิญทีมที่ปรึกษาโครงการที่เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) มาเป็นผู้ให้ความรู้และแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อเป็นการเสริมสร้างความเข้าใจระหว่างกัน ซึ่งเนื้อหาสาระนั้นได้มุ่งเน้นการให้ข้อมูลที่ก่อให้เกิดความเข้าใจถึงความหมาย กระบวนการ วิธีการ เป้าหมายของการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1.2 แผนการเสริมสร้างและพัฒนาทักษะด้านกระบวนการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทางโครงการได้มีการจัดฝึกอบรมกระบวนการในการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในเรื่องแนวคิดและหลักการทำงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น โดยมีผู้เข้าร่วมฝึกอบรมประกอบด้วย ผู้นำท้องถิ่น ผู้อาวุโส กลุ่มเยาวชน ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในพื้นที่ที่ติดชายฝั่งทะเล ซึ่งในการฝึกอบรมครั้งนี้ได้มุ่งเน้นประเด็นการวิเคราะห์ชุมชนเพื่อให้ชุมชนเกิดความเข้าใจในสภาพปัญหาและเรื่องราวของชุมชนให้มากขึ้น

1.3 แผนงานด้านการติดตามและร่วมสนับสนุนการดำเนินงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

ในปี 2557 ทางโครงการฯ ได้มีการติดตามโครงการวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณในปี 2556 จำนวน 5 โครงการและโครงการวิจัยใหม่ในปี 2557 จำนวน 3 โครงการ ซึ่งโครงการทั้งหมดนั้นอยู่ในระหว่างการดำเนินโครงการและดำเนินการปิดโครงการ

1.4 การขยายผลงานวิจัย

โครงการฯ ได้มีการประสานงานกับภาคส่วนต่างๆ และสื่อมวลชนในการขยายผลงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นสู่สาธารณะในรูปแบบต่างๆ ทั้งการเปิดพื้นที่ของโครงการวิจัยเป็นแหล่งเรียนรู้และนำทีมวิจัยชาวบ้านเข้าร่วมเป็นวิทยากรในโอกาสต่างๆ รวมทั้งการจัดทำเอกสารการดำเนินงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ (Research Exploitation: RE)

2. การศึกษาภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้าน และการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้าน

2.1 ภูมิปัญญาในการทำประมงของชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี

ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลักๆ 6 ประการที่ชาวประมงพื้นบ้านศึกษาค้นคว้าและบรรจุอยู่ในการถ่ายทอดความรู้ของโรงเรียนชาวประมงพื้นบ้าน สามารถจำแนกภูมิปัญญาได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ด้วยกันคือ

- 1) ภูมิปัญญาที่เป็นแก่นกลางของการทำประมงพื้นบ้าน
- 2) ภูมิปัญญาที่ถูกคิดค้น ดัดแปลงขึ้นใหม่ตามพลวัตของสังคม

1) **ภูมิปัญญาที่เป็นแก่นกลางของการทำประมงพื้นบ้าน** หมายถึง เป็นกลุ่มของความรู้ภูมิปัญญาที่เป็นหัวใจหลักที่จะทำให้ผู้ที่ต้องการเป็นชาวประมงพื้นบ้านจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้ความรู้เหล่านี้ แต่ชาวประมงพื้นบ้านคนใดจะเรียนรู้ได้มากน้อยก็เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล ภูมิปัญญาในกลุ่มนี้ประกอบด้วย 3 ประเภทคือ (1) ภูมิปัญญาในการสังเกตลักษณะทางกายภาพเพื่อการทำประมงอย่างพึงพิงธรรมชาติ (2) ภูมิปัญญาการต่อเรือกอลและท้ายตัด และ (3) ภูมิปัญญาการประดิษฐ์เครื่องมือประมงพื้นบ้าน

ภูมิปัญญาในการสังเกตลักษณะทางกายภาพเพื่อการทำประมงอย่างพึงพิงธรรมชาติ จะทำให้ชาวประมงพื้นบ้านสามารถทำความเข้าใจทั้งในด้านถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำแต่ละชนิด อาหาร ลักษณะนิสัย รวมทั้งการวางไข่เพื่อขยายพันธุ์สัตว์น้ำแต่ละประเภทอีกด้วย ซึ่งจากพื้นฐานความเข้าใจเหล่านี้จะเป็นองค์ประกอบที่สำคัญยิ่งที่ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านสามารถเข้าถึงทรัพยากรประมงได้และดำรงชีวิตอยู่รอดหากเกิดภัยพิบัติต่างๆ จากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ในขณะที่**ภูมิปัญญาการประดิษฐ์เครื่องมือประมงพื้นบ้านนั้น** เครื่องมือประมงเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านสามารถจับสัตว์น้ำมาเพื่อการดำรงชีวิต และในทำนองเดียวกัน **การต่อเรือกอลและท้ายตัดก็** นับเป็นภูมิปัญญาที่เป็นปัจจัยการผลิตอีกประเภทหนึ่งที่ส่งผลต่อการเข้าถึงทรัพยากรประมงเช่นกัน เรือกอลและท้ายตัดเป็นสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมา โดยยืนอยู่บนพื้นฐานของการเรียนรู้ธรรมชาติอย่าง

เข้าใจ และนำความรู้ ความเข้าใจมาสร้างเป็นเรือบรรทุกทั้งเจ้าของเรือและเครื่องมือประมงไปสู่ท้องทะเล และจับสัตว์น้ำ

ภูมิปัญญาทั้ง 3 ประการนี้ เป็นเสมือนเป็นแกนกลางของภูมิปัญญาชุมชนประมงพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาที่มีมาแต่ดั้งเดิม หลายชั่วอายุคนของสังคม ภูมิปัญญาชุมชนประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีเป็นภูมิปัญญาที่สะท้อนทั้งในมิติด้านเทคนิควิธี ด้านระบบการผลิตของชุมชน รวมทั้งสะท้อนถึงอุดมการณ์ความเชื่อของสมาชิกในชุมชนอีกด้วย

2) **ภูมิปัญญาที่ถูกคิดค้น ดัดแปลงขึ้นใหม่ตามพลวัตของสังคม** หมายถึง กลุ่มของความรู้ภูมิปัญญาที่ได้ถูกชาวประมงพื้นบ้านคิดค้น ดัดแปลง ก่อเกิดรูปลักษณะใหม่ขึ้น อันเนื่องจากบริบททางสังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมรอบตัวเปลี่ยนแปลงไปจากในอดีต และภูมิปัญญาเหล่านี้ยังคงเป็นภูมิปัญญาที่เป็นองค์ประกอบที่สำคัญต่อการทำอาชีพประมงพื้นบ้านใน จ.ปัตตานี ภูมิปัญญากลุ่มนี้ประกอบด้วย 3 ประเภทคือ (1) ภูมิปัญญาในการประดิษฐ์เครื่องมือประมงอวนสามชั้นบางประเภท (2) ภูมิปัญญาการปรับใช้นวัตกรรมไฟเบอร์กลาสเพื่อซ่อมบำรุงเรือประมงพื้นบ้านที่ชำรุดและหมดสภาพการใช้งาน และ (3) ภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหารของชุมชนประมงพื้นบ้าน

ภูมิปัญญาในการประดิษฐ์เครื่องมือประมงอวนสามชั้นบางประเภท เพื่อให้สามารถเข้าถึงทรัพยากรประมงได้เพียงพอต่อการดำรงชีวิต ภายใต้สภาพของสังคม เศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ชาวประมงพื้นบ้านต้องเผชิญกับปัญหาทรัพยากรเสื่อมโทรมและปัญหาค่าครองชีพประจำวันที่สูงขึ้น รวมถึงต้นทุนปัจจัยการผลิตต่างๆที่น้ำมันเรือ เครื่องมือประมงและเรือประมงที่มีราคา ทำให้ต้องปรับใช้ภูมิปัญญาในการประดิษฐ์เครื่องมือประมงให้มีจำนวนชั้นของอวนมากขึ้นเพื่อการเข้าถึงทรัพยากรประมง แต่อย่างไรก็ตามชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีกียังคงยึดมั่นในหลักคิดที่เครื่องมือประมงแบบพื้นบ้านจะต้องมีขนาดตาอวนที่ใหญ่เพียงพอให้สัตว์น้ำวัยอ่อนสามารถหลุดรอดไปเจริญเติบโตได้

ภูมิปัญญาการปรับใช้นวัตกรรมไฟเบอร์กลาส เพื่อซ่อมบำรุงเรือประมงพื้นบ้านที่ชำรุดและหมดสภาพการใช้งานนั้น ให้สามารถยืดอายุการใช้งานเรือออกและได้ยาวนานขึ้น

ภูมิปัญญาในการแปรรูปอาหารของชุมชนประมงพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาที่มีมาช้านานแล้วของชุมชนประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานี แต่ได้มีการรื้อฟื้น จัดระบบความรู้เพื่อสืบสานภูมิปัญญาเป็นการให้ความสำคัญกับ “การสร้างคุณค่าและความสัมพันธ์ทางสังคม” มากกว่าการแปรรูปเพื่อสร้างมูลค่าของสินค้าในเชิงการค้า

2.2 รูปแบบการสร้างการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่

ทางโครงการฯ ได้ให้ความสำคัญกับการสร้างการเรียนรู้โดยการจัดกระบวนการในการรวบรวม, รื้อฟื้น, จัดระบบ และสืบสานภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมหลากหลายให้สามารถนำมาปรับใช้กับสังคมชุมชนชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานีในยุคปัจจุบัน โดยผ่านรูปแบบของ “โรงเรียนชาวประมงพื้นบ้าน” โดยโรงเรียนชาวประมงพื้นบ้านนี้จะเสมือนเวทีหรือกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้มีความรู้ทั้งมากและน้อยมาถ่ายทอดให้กันและกันด้วยไมตรีจิต เป็นเวทีที่ผู้ที่ต้องการเรียนรู้ได้เรียนรู้ร่วมกันอย่างอิสระ สร้างความรู้และเทคโนโลยีต่างๆ ในการประดิษฐ์เครื่องมือที่เกี่ยวข้องเพื่อเข้าถึงทรัพยากรสัตว์น้ำจากภูมิปัญญาของตนเอง เป็นการนำทุนความรู้ในชุมชนที่เป็นสิ่งที่ชุมชนได้สร้างขึ้น เพื่อการดำรงชีวิตที่เป็นประโยชน์ต่อปัจเจก, ครอบครัวและเพื่อการดำรงอยู่ของชุมชน มาผสมผสานความรู้ใหม่จากภายนอกและนำมาปรับใช้อย่างเหมาะสม ให้เข้ากับบริบทสังคมแบบใหม่ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

รูปแบบการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ ชุมชนได้มุ่งเน้นแนวทางการเสริมสร้างการเรียนรู้ภูมิปัญญาการทำประมงพื้นบ้านที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน โดยสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติการจริง และสร้างกระบวนการในการเรียนรู้ที่ให้ผู้รู้มากกว่าสอนคนที่รู้น้อยกว่าโดยไม่เกี่ยวข้องกับเพศ วัยหรือคุณวุฒิ เป็นการเรียนรู้ด้วยไมตรีจิตที่ดีต่อกัน โดยมีประเด็นที่เกี่ยวข้อง 3 ประเด็น คือ

(1) กระบวนการจัดการความรู้ภูมิปัญญาชุมชนประมงพื้นบ้าน ประกอบด้วย การกำหนดความรู้ การแสวงหาและขุดคุ้ยความรู้ การสร้างความรู้ การประมวลความรู้เป็นหมวดหมู่ การแลกเปลี่ยนความรู้ การจัดเก็บความรู้ การถ่ายทอดความรู้และการนำไปประยุกต์ใช้

(2) วิธีการเรียนรู้ภูมิปัญญาชุมชนประมงพื้นบ้าน ประกอบด้วย การเรียนรู้โดยกระบวนการปฏิสัมพันธ์ เช่น การเรียนรู้ด้วยตัวเอง การเรียนรู้จากผู้อื่น ฯลฯ และวิธีการเรียนรู้โดยการใช้ประสาทสัมผัส เช่น การพูด การฟัง และการดูงาน เป็นต้น

(3) เงื่อนไขที่ทำให้การจัดการความรู้ภูมิปัญญาชุมชนประมงพื้นบ้านประสบความสำเร็จนั้น ประกอบด้วยองค์ประกอบต่างๆ คือ 1) การจัดการความรู้ภูมิปัญญาประมงพื้นบ้าน ที่มีการฟื้นฟูความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการทำประมงพื้นบ้าน เป็นความรู้ที่มีอยู่เดิม มีการสกัดความรู้ที่มีอยู่ในตัวบุคคลและกลุ่มบุคคล รวมทั้งมี 2) การสร้างความรู้ใหม่จากประสบการณ์ของบุคคล กลุ่ม ชุมชนท้องถิ่นและที่สำคัญ คือ มี 3) การจัดระบบการจัดเก็บความรู้ นอกจากนี้โรงเรียนชาวประมงพื้นบ้านยังจำเป็นต้องมี 4) การดำเนินการอย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้การดำเนินการที่ผ่านมา โรงเรียนชาวประมงพื้นบ้านได้รับความร่วมมือจากชุมชนเป็นอย่างดี เพราะเป็นสิ่งที่ชุมชนต้องการจะดำเนินการเพื่อสืบสานคุณค่าที่ดงาม

ของภูมิปัญญาชุมชนไม่ให้สูญหายไป นอกจากนี้ 5) การดำเนินงานของโรงเรียนชาวประมงพื้นบ้านยังมีผู้นำชุมชนท้องถิ่นมีศักยภาพเป็นผู้นำในการสร้างการเรียนรู้ร่วมกับชาวประมงพื้นบ้านให้กับผู้ที่สนใจจะเรียนรู้ต่างได้เป็นอย่างดี

อย่างไรก็ตามการดำเนินงาน “โรงเรียนชาวประมงพื้นบ้าน” จะสำเร็จได้มากน้อยหรือยั่งยืนเพียงใดนั้นยังจำเป็นจะต้องพิจารณาถึงประเด็นต่างๆ เช่น ความต่อเนื่องของโครงการ ซึ่งทางโครงการอื่นๆ ควบคู่กันไปด้วย เช่น วิธีในการเรียนรู้ ความมุ่งมั่นของผู้เรียนรู้ ความพร้อมของอุปกรณ์ประกอบการเรียนรู้ และประการสำคัญ คือ ผู้เรียนรู้ตระหนักว่าการเรียนรู้นั้นสามารถก่อให้เกิดประโยชน์กับผู้เรียนรู้ได้อย่างแท้จริง หากโรงเรียนประมงพื้นบ้านสามารถพัฒนาให้เกิดการถ่ายทอดความรู้ที่ผู้เรียนรู้สามารถนำไปประกอบอาชีพได้อย่างเป็นจริง ก็จะเป็นการทำให้โรงเรียนประมงพื้นบ้านสามารถผนวกเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน ที่ชุมชนรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน และจะต้องร่วมกันดูแล พัฒนาโรงเรียนประมงพื้นบ้านเพื่อสมาชิกในชุมชนประมงพื้นบ้านได้เรียนรู้ถึงรากเหง้าของตนเองและภูมิปัญญาของตัวเองต่อไป